

Josua van Iperen (1726-1780)
Gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

W. Peene

JOSUA VAN IPEREN
(1726-1780)

Gereformeerd predikant
ten tijde van de Verlichting

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum.

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken

Lay-out en dtp: Gewoon Geertje, www.gewoongeertje.nl

ISBN 978 90 239 7168 9

NUR 704

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding – ‘Hoop in dunne rook vervlogen’	11
Deel I – Levensloop	17
I A. JEUGD EN STUDIE	19
1. Afkomst en kinderjaren	21
1.1. Afkomst: ‘langzamerhand in den burgerkring gekomen?’	21
1.2. Leerling van de Latijnse school	23
1.3. Onderwijs van Jacobus Willemsen in oosterse talen	26
1.4. Vrienden en connecties	27
1.5. Conclusie	29
2. Student te Groningen en Leiden	30
2.1. Het eerste studiejaar	30
2.2. De poëtenstrijd	32
2.3. Disputatie bij Daniel Gerdes	36
2.4. Studietijd te Leiden: Van Iperen als spreekbuis van twee rivaliserende hoogleraren	40
2.5. Conclusie	43
I B. PREDIKANTSCHAP	45
3. Fortpredikant	47
3.1. Intrede en kerkinwijding	47
3.2. Orthodoxus Medioburgensis	51
3.3. De gemengde huwelijken	58
3.4. De quaksalver	60
3.5. De doop van een rabbijn	62
3.6. Een netelige sake: de zorg om een wees	63
3.7. Conflict met de vrijmetselarij	64
3.8. Huwelijk en kinderzegen	68
3.9. Contacten en conflicten met fortbewoners	70
3.10. Interesse in tal van wetenschappen	73
3.11. Voorstel om te komen tot een woordenboek	74
3.12. Beroep naar Veere	76
3.13. Conclusie	77

4. Stadspredikant	79
4.1. Huisvesting en intrede	79
4.2. Evangelische prediking	81
4.3. Tegen een dweperse avondmaalsviering	83
4.4. Feestelijke inhuldiging van Prins Willem V als markies van Veere	84
4.5. Bestrijding van armoede	87
4.6. Scriba	88
4.7. Pleitbezorger van catechese en opvoeding	89
4.8. Een bijzondere preek	92
4.9. Historische redevoering	94
4.10. Nieuwe psalmen en evangelische gezangen	98
4.11. Curator van de scholen	100
4.12. Overige activiteiten	103
4.13. Vreugde en verdriet	106
4.14. Sebaldus Nothanker	107
4.15. Afscheidspreek	114
4.16. Conclusie	117
5. Indisch predikant	118
5.1. Ingescheept op het compagnieschip 'Europa'	118
5.2. Het eerste deel van de tocht	121
5.3. Verblijf te Kaap De Goede Hoop	125
5.4. De verdere reis	128
5.5. Aankomst en huisvesting te Batavia	129
5.6. Intrede	130
5.7. Verhuizing naar Molenvliet	134
5.8. Contact met het vaderland	135
5.9. Secretariaat van het genootschap	137
5.10. Verheffing van het volk	139
5.11. Inleidingsredevoering	142
5.12. Levenseinde	147
5.13. Conclusie	149
Deel II – De brede taakopvatting van een geleerd predikant	151
II A. LAVEREN TUSSEN KERK EN STAAT	153
6. Director van het collegium qualificatum	155
6.1. Inleiding	155

6.2.	Achtergrond van het collegium qualificatum	155
6.3.	De procedure-Stenhuis	158
6.4.	De kwestie-Hage	164
6.5.	Veerse fricties	171
6.7.	Afgevaardigde voor de psalmberijming	179
6.8.	Conclusie	180
7.	Lid van de classis Walcheren	182
7.1.	Inleiding	182
7.2.	Zitting nemen in de classis	182
7.3.	De gebruikelijke gang van zaken tijdens de classicale vergaderingen	185
7.4.	De commissie ad autographa	186
7.5.	Commissie ad res Indicas	189
7.6.	Commissie voor de barrièresteden	194
7.7.	Scriba van de classis	198
7.8.	Conclusie	199
8.	De psalmbeschaver	201
8.1.	Inleiding	201
8.2.	Voorgeschiedenis	201
8.3.	Benoeming	206
8.4.	Aankomst te Den Haag en voorbereidingen	207
8.5.	De eigenlijke werkzaamheden	213
8.6.	Van Iperens voorkeur	226
8.7.	De afronding	229
8.8.	De invoering van de nieuwe berijming	232
8.9.	Invoering van de psalmberijming te Veere	234
8.10.	De korte zingtrant	235
8.11.	Conclusie	238
II B.	GELEERDE	239
9.	Wijsgeer in de Leibniz-Wolffiaanse traditie	241
9.1.	Inleiding	241
9.2.	Wijsbegeerte in de republiek	241
9.3.	Proefschrift van Wolffiaanse snit	244
9.4.	Genomineerd voor hoogleraar in de wijsbegeerte	251
9.5.	Trouw aan het Leibniz-Wolffiaanse systeem	252
9.6.	Conclusie	257

10. Exegetische exercities:	
poging tot revitalisering van de Profetische Godgeleerdheid	259
10.1. Inleiding	259
10.2. Exegese op wiskundige gronden	259
10.3. Retorica als hulpmiddel bij de exegese	264
10.4. Toepassen voor zover de leidraad dwingt	266
10.5. De profetische verrekyker	269
10.6. Poëtisch karakter van het Oude Testament	272
10.7. Fysicotheologie als exegetisch hulpmiddel	274
10.8. Reisbeschrijvingen als exegetische sleutel tot het verstaan van onduidelijke bijbelteksten	277
10.9. Een hindoeïstisch geschrift als hulpmiddel tot 'ophelderinge' van de Schrift	279
10.10. Verdediging van het Hooglied tegen de spot van vrijdenkers	281
10.11. Conclusie	291
11. Historieschrijver	293
11.1. Inleiding	293
11.2. Eerste vingeroefeningen op geschiedkundig terrein	293
11.3. Traditioneel-gereformeerde geschiedschrijver	296
11.4. Wijsgerig geschiedschrijver	299
11.5. Hulpmiddelen bij de geschiedschrijving	306
11.6. Conclusie	310
II C. LIEFHEBBER VAN ALLERHANDE WETENSCHAPPEN	311
12. Genootschapsman in hart en nieren	313
12.1. Inleiding	313
12.2. Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen	314
12.3. Een reisje op kosten van de Hollandsche Maatschappij	316
12.4. Lidmaatschap van het Zeeuwsch Genootschap	319
12.5. Beoordelen van stukken en indienen van prijsvragen	320
12.6. De wederwaardigheden rond de prijsvraag van 1770	324
12.7. Het schrijven van verhandelingen	329
12.8. Lezing over 'het naive'	330
12.9. Conclusie	335
13. Sterrenkunde en navigatie	336
13.1. Inleiding	336
13.2. Van kometen en nieuwe sterren	336
13.3. Navigatie	341

13.4.	Verbeeldingskracht op de pijnbank, de beoordeling van systeem van Semeijns	343
13.5.	Voorkeur voor Bouguer	344
13.6.	Conclusie	346
14.	Beoefenaar van de natuurlijke historie	347
14.1.	Inleiding	347
14.2.	Van horen zeggen: berichten over zeegedrocht en zeeschildpad	347
14.3.	De 'scala naturae'	350
14.4.	Van Iperens bekroonde antwoord op de prijsvraag van 1770 als 'seismograaf' voor zijn natuurhistorische kennis	352
14.5.	Het aapdebat en het neger-albinodebat	356
14.6.	Conclusie	361
15.	Geneeskundige remedies	363
15.1.	Inleiding	363
15.2.	Fysicotheologie van de stembanden	364
15.3.	Schurft ter genezing van scheurbuik	365
15.4.	Gods verborgen inenting tegen kinderpokken	369
15.5.	Het dierlijk instinct als hulpmiddel in de strijd tegen rundveepest	371
15.6.	Doodsreutel als Godsgeschenk	374
15.7.	Oog- en huidziekten	376
15.8.	Conclusie	377
	Slotbeschouwing	379
	Geraadpleegde bronnen en literatuur	385
	Verantwoording illustraties	416
	Persoonsnamenregister	417
	Summary	425
	Curriculum vitae	429

Inleiding – ‘Hoop in dunne rook vervlogen’

De tekenaar Hendrik Pothoven (1725-1807) moet een enigszins uitgebluste persoon voor zich hebben gezien toen de Zeeuwse predikant Josua van Iperen in 1773 voor hem poseerde. Het resultaat was een portret van een man met kalend voorhoofd, die met een mismoedige trek op zijn vol en vlezig gelaat melancholiek voor zich uit staart. Drie knoopjes van zijn jas staan open; hij had de gewoonte daar zijn hand door te steken.¹ Een ‘welgelykend pourtrait’ dat naar het leven getekend is, oordeelde zijn vriend, de Veerse secretaris Jacobus Ermerins (1725-1795).²

De matheid die de man uitstraalt is wellicht gelegen in het feit dat er in deze jaren een diepe troosteloosheid over hem gekomen was. Dikwijls vertoefde hij in somber gepeins in zijn studeerkamer. Hij was tot de trieste conclusie gekomen dat er voor hem in het vaderland geen toekomst was. Daarom besloot hij uiteindelijk zijn geluk te beproeven te Batavia. In zijn afscheidspraak van de gemeente Veere sprak hij bittere woorden. Een glansrijke carrière was hem voorgespiegeld, maar niets was er van uitgekomen:

Mijne jaaren klommen ondertusschen, en mijne hope op een gelukkige verplaatzinge, niet zoo zeer voor my, als voor mijn lieve kinderen, vervloog in eenen dunnen rook.³

Wat was de oorzaak van deze teleurstelling? Ogenschijnlijk was Van Iperen een succesvol man. Hij was doctor in de filosofie, lid van vooraanstaande genootschappen en zijn publicaties werden meestal welwillend ontvangen. Tweemaal stond hij op de nominatie voor hoogleraar in de wijsbegeerte, hoewel het niet tot een benoeming kwam. In biografische lemmata wordt hij geprezen om zijn geleerdheid, zijn zachtaardig karakter en menslievendheid. De Utrechtse hoogleraar theologie Hermanus Bouman (1789-1864) beweerde zelfs dat Van Iperen zo begaafd was dat niet viel te zeggen in welke tak van wetenschap hij het meeste uitblonk.⁴ Wellicht praatte hij de Bataviase predikant Hermanus Wachter (1744-1805) na, die over Van Iperen zei dat hij uitmuntte in verschillende wetenschappen.⁵ Onwillekeurig

1 Zie voor deze hem kenmerkende houding de afbeelding van een kopergravure van de commissie ter verbetering van de rijmpsalmen, in: P.J. Buijnsters, Hella S. Haasse en D. Wolthers, *Betje Wolff en Aagje Deken* (Amsterdam 1979) 30.

2 Jacobus Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden uit echte stukken opgehelderd* I (Middelburg 1790) 209.

3 Josua van Iperen, *Afscheid van de classis Walcheren en de gemeente van Ter Veere nevens de eerste leerrede op het Oost-Indisch compagnie-schip Europa* (Amsterdam 1779) 73.

4 Hermanus Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleraren, grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden* II (Utrecht 1847) 315.

5 Hermanus Wachter, *Lyk- en lof-rede op den wel eerwaarden en zeer geleerden heere Josua van Iperen* (Amsterdam 1781) 28.

doet Van Iperen denken aan zijn tijdgenoot Johannes Florentius Martinet (1729-1795), de gevierde predikant die eveneens was gepromoveerd in de filosofie, over gelijksoortige onderwerpen schreef en evenmin hoogleraar werd.⁶

De vraag rijst waarom Van Iperen, die we nog zullen leren kennen als een tamelijk eerzuchtig man, zo verbitterd afscheid nam van zijn vaderland. Soms wordt geopperd dat er in Nederland geleerde mannen van uitstekende verdiensten waren die niet werden opgemerkt en zelfs werden miskend of gedwarsboomd. Van Iperen zou gedeeld hebben in dit droevige lot.⁷ Ook wordt vragenderwijs dan wel stellig beweerd dat zijn werkzaamheden voor de nieuwe psalmberijming van 1773 en vooral het verslag dat hij daarvan deed in zijn meest bekende publicatie, de *Kerkelyke historie van het psalm-gezag*, zijn carrière gebroken zouden hebben. In dit werk beschreef hij niet alleen de geschiedenis van het psalmzingen door de eeuwen heen, maar gaf hij ook een gedetailleerde beschrijving van de werkzaamheden van de commissie. Niets menselijks was deze commissie vreemd, zo blijkt uit het verslag. Deze openhartigheid zou geleid hebben tot minder waardering voor de opsteller ervan.⁸

Men kan echter de vraag stellen of Van Iperen inderdaad zo veelzijdig, geleerd en innemend was als wel wordt voorgesteld. Behalve loffelijke getuigenissen klinken er namelijk ook andere geluiden. Niet iedereen was tevreden over zijn wetenschappelijke kwaliteiten. En wat zijn inborst betreft werd hij ook wel omschreven als ‘een der zonderlingste, onverdraagzaamste en meest fanatieke karakters’.⁹ De geluiden over Van Iperen zijn, kortom, niet eenduidig.

In ieder geval zag hij zichzelf als een vooruitstrevend man. In zijn zojuist genoemd werk over het psalmzingen omschreef hij zichzelf als iemand die

alle die Nieuwigheden voor Verbeteringen en Hervormingen van den Openbaaren Godsdienst aanzie: zelfs in zoo verre dat ik my (...) vry gunstig uitlaate over de nuttigheid der invoeringe van eenige nieuwe Evangelische Lofzangen.¹⁰

In zijn reeds gememoreerde afscheidspreek kenschetste Van Iperen zijn eigen verkondiging als ‘evangelisch’ en sprak hij tevens lovend over ‘onfeilbare proefonder-

6 Zie over J.F. Martinet: Bert Paasman, *J.F. Martinet. Een Zutphens filosoof in de achttiende eeuw* (Zutphen 1971).

7 P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* III (Amsterdam 1822) 488-489.

8 Roel A. Bosch, *En nooit meer oude psalmen zingen. Zingend geloven in een nieuwe tijd 1760-1810* (Zoetermeer 1996) 104; Arthur L. Legger, *Onrust in Zeeland 1775-'79. Opmerkingen over de invloed van de gereformeerde religie in de Republiek tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw* (ongepubliceerde doctoraalscriptie UvA Amsterdam 1994) 2, 3.

9 J. Hageman J.Cz., ‘Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java op het einde der achttiende eeuw’ in: *Tijdschrift voor Indische taal-, land-, en volkenkunde* IX (Batavia 1860) 416.

10 Josua van Iperen, *Kerkelyke Historie van het Psalm-Gezag der Christenen, van de dagen der apostelen af tot op onzen tegenwoordigen tyd toe; en inzonderheid van onze verbeterde nederduitsche Psalmberijminge: uit echte gedenkstukken saamgebracht* II (Amsterdam 1778) iv.

vindelyke natuurkunde'.¹¹ Het begrip 'evangelisch' is verre van eenduidig, want vogels van diverse pluimage tooiden zich ermee, maar wel mogen we eruit afleiden dat Van Iperen niet veel ophad met dogmatische leerstellingen.¹² Zijn ontboezeming over de proefondervindelijke natuurkunde laat doorschemeren dat hij openstond voor de resultaten van de eigentijdse wetenschap.

Zijn uitlatingen doen dan ook vermoeden dat Van Iperen niet zomaar te rubriceren valt onder een bepaalde categorie predikanten: de indelingen die gewoonlijk worden gehanteerd, zoals traditioneel, conservatief, liberaal, verlicht, voldoen in zijn geval niet of nauwelijks – zoals evenmin in dat van andere achttiende-eeuwse collega's. Figuren als Van Iperen maken duidelijk dat dergelijke rubriceringsschema's veel te grofmazig zijn. Opvattingen die ons tegenstrijdig lijken, zijn dat in de beleving van de achttiende-eeuwer soms in het geheel niet.¹³ Bundels als *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland* en *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen rede en religie?* laten zien dat het loont om oog te hebben voor de eigenheid en verscheidenheid van denkers en geleerden.¹⁴ Zo blijkt uit laatstgenoemde bundel dat de voor verlichte predikant versleten Johannes Vlak ook orthodoxe standpunten innam. De Amsterdamse predikant en hoogleraar Jacob van Nuys Klinkenberg was enerzijds behoudend, maar had anderzijds duidelijk verlichte trekken. De predikant-dichter Jan Scharp, die in zijn tijd werd gekarakteriseerd als 'verlichte vriend van duisterlingen', wordt zelfs gekenschetst als 'theoloog van de Verlichting sans Lumières'.¹⁵

Het maakt een kenschets van iemand als Van Iperen er niet eenvoudiger op maar toch wil ik in dit proefschrift daartoe een poging wagen. Een uitvoerige studie van een 'gewone' gemeentepredikant van een bepaalde signatuur ten tijde van de Verlichting kan namelijk dienstig zijn in het huidige debat over de Verlichting, omdat hier een tamelijk nauw omschreven set denkbeelden gekoppeld kan worden aan een even nauw omschreven sociale en intellectuele categorie.

Zoals bekend lijkt het verschijnsel Verlichting te ontglippen aan een eenduidige interpretatie. Het debat over wat Verlichting nu eigenlijk is, en hoe de relatie ervan

11 Van Iperen, *Afscheid*, 49, 64.

12 J. van den Akker, 'Nieuwlichterij of bijbels geloven? De evangelische beweging in de achttiende eeuw', in: *Documentatieblad Nadere Reformatie* 27 (2003) 18-36.

13 Zie Ernestine van der Wall, 'Religie en Verlichting: een veelzijdige verstandhouding', in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels (ed.), *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007) 13-35; Jan Wim Buisman, 'Inleiding: vreemde verlichting', in: Jan Wim Buisman (ed.), *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen rede en religie?* (Nijmegen 2013) 10-12.

14 Ernestine van der Wall en Leo Wessels (ed.), *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007; 2e druk 2008); Jan Wim Buisman (ed.), *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen rede en religie?* (Nijmegen 2013).

15 Peter Buijs, 'Tussen verlichting en religie. De publicitaire carrière van Johannes Vlak (1634-1690)', 17, 23, 24; Ernestine van der Wall, 'Samenleving onder spanning of de relatie tussen godsdienst en sociale cohesie', 131; Roel Bosch, 'Verlichte vriend van duisterlingen: Jan Scharp (1756-1828)', 72, alle in: Jan Wim Buisman (ed.), *Verlichting in Nederland*.

tot godsdienst te karakteriseren is, wordt al vele decennia gevoerd. Heeft de Verlichting een zeker uniform karakter? Of dient zij eerder als een etiket voor een scala aan opvattingen? Is de Verlichting vooral antireligieus van aard? Of is een combinatie van verlichte en godsdienstige denkbeelden mogelijk – en ook verwerkelijk? Het zijn belangrijke vragen die nog steeds volop in discussie zijn. Hier volsta ik met een beknopte schets van de hoofdpunten van het debat waarbij ik mij beperk tot de huidige stand van zaken, vooral met betrekking tot de relatie tussen Verlichting en religie.

Voor een zekere uniformiteit van het fenomeen Verlichting pleitten in een voorgaande generatie historici vooraanstaande geleerden en kenners van de Verlichting als Ernst Cassirer, Paul Hazard en Peter Gay. Nadien heeft iemand als John Pocock daarentegen betoogd dat er geen sprake is van één Verlichting maar van een familie van Verlichtingen, variërend van religieus tot antireligieus. Pocock staat in deze zienswijze bepaald niet alleen. Het debat lijkt telkens tussen deze twee polen, uniformiteit en diversiteit, heen en weer te gaan.

Het is Jonathan Israel die opnieuw, in de lijn van Cassirer, Hazard en Gay, een krachtig pleidooi voert voor een interpretatie van de Verlichting als een coherent verschijnsel. Daarbij is voor hem het eigene van de Verlichting gelegen in een seculiere wijze van denken. Weliswaar onderkent hij dat er een gematigde hoofdstroom is, maar deze maakt naar zijn overtuiging niet de essentie van de Verlichting uit. Het wezen van de Verlichting is volgens Israel per definitie seculier. De radicale Verlichting is in zijn ogen ‘de’ Verlichting. De gematigde Verlichting is dat niet – zij gaat uit van geloof in de schepping, goddelijke voorzienigheid, een goddelijke oorsprong van de moraal, de unieke betekenis van Christus en de onsterfelijkheid van de ziel. Deze gematigdheid valt aan te treffen in een drietal belangrijke stelsels: neo-cartesianisme, newtonianisme en het Leibniz-Wolffianisme. De radicale Verlichting daarentegen is materialistisch, democratisch, antitheologisch en kampvechter voor de absolute vrijheid van denken. Spinoza, Bayle en Diderot gelden als de vooraanstaande figuren die de radicale Verlichting gestalte geven.¹⁶

De visie van Israel is, vanzelfsprekend, op verschillende punten niet onweersproken gebleven. Naar aanleiding van zijn beklemtoning van het antitheologische karakter van de Verlichting, wenst David Sorkin bijvoorbeeld nuanceringen aan te brengen door te spreken van een driestromenland. Sorkin situeert de radicale Verlichting naast de gematigde Verlichting die op haar beurt geflankeerd wordt door de religieuze Verlichting. Deze religieuze Verlichting, die de gematigde deels overlapt, waaiert uit in een protestantse, joodse en katholieke Verlichting. Sorkin is van oordeel dat juist de gematigde vormen van Verlichting het radicale denken mogelijk maakten.¹⁷ Voor ons onderzoek is de these van Sorkin van minder belang.

16 Jonathan I. Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the making of modernity* (Oxford 2001) Nederlandse vertaling: *Radicale verlichting. Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden* (Franeker 2005) 17-35.

17 David Sorkin, *The religious Enlightenment. Protestants, Jews and Catholics from London to Vienna*

Vermij heeft overtuigend aangetoond dat Verlichting niet alleen bestaat uit een aantal filosofische concepten, maar verweven is met politieke en maatschappelijke constellaties, en hoe binnen de kerkelijke gemeenschap verschillende antwoorden werden gegeven, variërend van afwijzing tot voorzichtige verwerking van nieuwe denkbeelden, met name het benadrukken van deugdzaamheid en mensenzinnelijkheid.¹⁸

In dit internationale debat over de Verlichting kan het zoals gezegd dienstig zijn om het leven en denken van een ‘gewone’ achttiende-eeuwse predikant als Josua van Iperen te bestuderen, om scherper te krijgen hoe in Nederland werd omgegaan met het gedachtegoed van de Verlichting. De visie van een gewone predikant in die tijd, zijn interesses, en de keuzes die hij maakte, kunnen ons helpen om kritisch te kijken naar onze sjablonen van de Verlichting. Bij Van Iperen zullen we typisch gematigd verlichte ideeën tegenkomen zoals een brede encyclopedische gerichtheid, een afkeer van dogmatiek en confessionalisme; een streven naar meer tolerantie, een optimistischer mensbeeld en een concentratie op ethiek. Van Iperen staat daarin niet alleen, maar kan gezien worden als een exponent van een grote middengroep van predikanten. Het is de moeite waard zijn gedachtegoed aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Centraal staat in deze dissertatie dan ook de vraag op welke wijze Van Iperen zijn weg zocht in het spanningsveld tussen orthodox geloof en Verlichting. Hoe kwam dit tot uitdrukking in zijn werk als theoloog, wijsgeer en historicus? Door welke paradigma's liet hij zich leiden op het gebied van sterrenkunde en navigatie, natuurlijke historie en geneeskunde?

Behalve enkele beknopte biografische overzichten en een onderzoek naar een deelaspect van zijn werk is tot nog toe geen uitvoerige studie aan Van Iperen gewijd.¹⁹ We beschikken over een beknopte autobiografie, maar deze behelst niet veel meer dan een opsomming van zijn publicaties.²⁰ Ook zijn vriend en collega Jona Willem te Water vertrouwde enkele gegevens over Van Iperen toe aan het papier, maar deze zijn helaas zeer summier.²¹

Het eerste deel van deze studie betreft zijn levensloop. In de eerste twee hoofdstukken worden zijn afkomst, jeugd- en studie jaren geschetst. De drie daarop volgende

(Princeton 2008) 1-21. Uit de veelheid van recente literatuur voor een recent overzicht van de discussie over de Verlichting ook John Robertson, *The case for the Enlightenment. Scotland and Naples 1680-1760* (Cambridge 2005) 1-51.

18 Rienk Vermij, *De geest uit de fles. De Verlichting en het verval van de confessionele samenleving* (Amsterdam 2014).

19 Zo verschenen onder meer: *BL V 276, 277*; Arthur Legger, *Het sluitende bewijs. Opmerkingen over providentiële geschiedschrijving* (ongepubliceerde scriptie, Amsterdam 1994); *BWPGN IV*, 461-467; *NNBW IV*, 799, 800; *BWN IX 27-32*; F. Nagtglas, *Levensberigten van Zeeuwen, zijnde een vervolg op P. de la Rue, Geletterd, staatkundig en heldhaftig Zeeland voor het Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen I* (Middelburg 1888) 455-464; B. Glasius, *Godgeleerd Nederland. Biographisch woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden II* (’s Hertogenbosch 1853) 190-193; Witsen Geysbeek, *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek*, 488-493.

20 ZB, HS. 3632.

21 ZB, HS. 3020. Jack de Mooij, *Jona Willem te Water. Historicus en theoloog tussen traditie en Verlichting* (z.p. 2008).